

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЗДАТНОСТІ ДО ЛІДЕРСТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

THE FORMATION OF FUTURE BORDER GUARDS IS CAPABLE OF LEADERSHIP AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Стаття присвячена аналізу теоретичних основ лідерства як соціального феномену. Розкрито проблему лідерства в сучасному суспільстві. В аналізі лідерства автор звернувся до реалізації його в такому соціальному інституті українського суспільства, як прикордонна служба. Автор представив у статті кілька визначень поняття «лідерство» у науковій і побутовій сферах.

Здійснено аналіз основних концепцій щодо походження лідерства в суспільстві: харизматична теорія (пояснює лідерство як особливий набір якостей лідера, що спонукають інших до продуктивнішого виконання своїх дій; згідно із теорією лідером не можливо стати, тобто лідерські якості є вродженими); синтетична теорія (позиціонує лідерство як процес організації міжособистісної взаємодії та управління лідером цим процесом, тобто лідерство є результатом спільної діяльності людей); ситуаційна теорія (розглядає лідерство як результат ситуаційних факторів і відповідність між цими ситуаціями та лідером); біхевіористична теорія (зосереджена на поведінковій теорії, тобто основна увага приділяється діяльності та діям особи, а не психічним характеристикам чи внутрішньому стану; згідно із теорією лідером можна стати через навчання, спостереження, діяльність); транзакційна теорія (заснована на аналізі взаємної вигоди від стосунків між лідером і послідовниками, на отриманні вигоди або ресурсів послідовниками від лідера та відсутності в них глибокої внутрішньої мотивації); трансформаційна теорія (сконцентрована на відвертій прихильності до лідера та глибокій внутрішній мотивації); теорія впливу (виступає як чергова спроба проаналізувати владу особистості не на основі певної посади, а особистих якостей, форм поведінки). Подано перелік праць вітчизняних і зарубіжних вчених, які займалися вивченням різних аспектів лідерства.

Ключові слова: лідерство, теорії лідерства, майбутні офіцери-прикордонники, здатність до лідерства.

The article is devoted to the analysis of the theoretical foundations of leadership as a social phenomenon. The problem of leadership in modern society is revealed. In the analysis of leadership, the author turned to its implementation in such a social institution of Ukrainian society as the border service. The author presented in the article several definitions of "leadership" in science and life.

An analysis of the basic concepts of the origin of leadership in society: charismatic theory (explains leadership as a special set of leadership qualities that motivate others to perform their actions more productively; according to the theory it is impossible to become a leader, is leadership qualities are innate); synthetic theory (positions leadership as a process of organizing interpersonal interaction and managing the leader of this process, is leadership is the result of joint activities of people); situational theory (considers leadership as a result of situational factors and the correspondence between these situations and the leader); behavioural theory (focused on behavioural theories, is the focus is on the activities and actions of the person, rather than mental characteristics or internal state; according to the theory, a leader can be through learning, observation, activity); transactional theory (based on the analysis of the mutual benefit of the relationship between the leader and followers, the receipt of benefits or resources by followers from the leader and the lack of deep internal motivation); transformational theory (focused on open commitment to the leader and deep inner motivation); theory of influence (acts as another attempt to analyse the power of the individual not on the basis of a particular position, but personal qualities, forms of behaviour). The list of works of domestic and foreign scientists who studied various aspects of leadership is given.

Key words: leadership, theories of leadership, future border guards, ability to lead.

УДК 316.46:378.21.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-1.25>

Туз О.С.,
курсний офіцер
факультету забезпечення
оперативно-службової діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Нові виклики перед прикордонною службою України вимагають нових підходів у їх вирішенні. Зміни, що дотичні до діяльності прикордонного відомства, належать до сфери інформатизації, глобалізації, трансформації комунікативних потоків. Основний виклик пов'язаний із якістю реалізації професійної діяльності представників прикордонної служби. Від офіцера-прикордонника очікують високого рівня виконання управлінських, організаційних, проектно-інтелектуальних та інших функцій. Офіцери прикордонної служби займають у відомстві посади управлінського сек-

тору, тобто вони будуть здійснювати управління процесами щодо забезпечення охорони та захисту державного кордону, а це означає вияв взаємодії, здатність приймати відповідальні рішення, впорядкувати поведінку інших осіб, розподіляти в прикордонному колективі функціональні ролі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Лідерству присвячено чимало наукових досліджень у соціологічній, військовій, політологічній, психологічній і педагогічній галузях. Попри це результати досліджень, пов'язаних із лідерством, належать до суміжних дисциплін. Теоретичні пошуки здебільшого присвячені розкриттю змісту

лідерства у сферах людської діяльності, предмету лідерства в соціумі, завдань і функцій лідерства.

Необхідно зазначити про наукові праці зарубіжних вчених, оскільки економічна та політологічна науки на Заході активно розвивалися з метою удосконалення функцій державного управління, здійснення трансформацій в економічній системі. Дослідники М. Боуер [19] і Дж. Юкі [22] аналізували генезис поняття «лідерство» та повноваження лідера у застарілих і модернізованих політичних системах. Аналіз лідерської стратегії представлений у працях С. Юйк [21] та Цун Ян Ши [21], а лідерські якості – у роботі Г. Фіндельмана [16]. Роль лідерства в управлінській сфері висвітлена у дослідженнях Б. Карлоф, С. Седерберг [5].

Науковець О. Шкурко [17] досліджував проблему формування іміджу сучасного авторитетного лідера. Політологічна наука використовує наукові праці, присвячені питанням політичного лідерства. Можна припустити, що велика кількість праць із політичного лідерства вплинула на те, що лідерство та політичне лідерство нині помилково ототожнюють (А. Ахундова [1], С. Біленко [2], С. Денисюк [4], С. Осіпова [9], А. Пахарев [10]).

Менш дослідженою є проблематика лідерства у військовій і правоохоронній сферах. Статус дискусійних отримали питання формування здатності офіцера до лідерства, лідерських якостей офіцерів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами аналізу наукової літератури визначено, що здебільшого лідерство ототожнюють із поняттями «політика», «політична влада», «політичне лідерство». Проте, враховуючи багатогранність поняття «лідерство», необхідно звернути увагу на проблему формування здатності до лідерства в майбутніх офіцерів прикордонної служби.

Метою статті є аналіз педагогічних особливостей формування у майбутніх офіцерів-прикордонників здатності до лідерства.

Виклад основного матеріалу. Прикордонне відомство потребує підготовки нового покоління фахівців, які є конкурентоздатними, гнучкими у професійній взаємодії, із сукупністю сформованих компетентностей та із задатками до лідерства у колективі.

Ініціативна діяльність науковців дає змогу виокремити кілька теорій лідерства, зокрема, щодо його походження та змісту. Згідно із положеннями деяких теорій, людина народжується із лідерськими якостями або формує їх у певному соціальному середовищі. На думку вчених, найсприятливішими соціальними інститутами, які здійснюють істотний вплив на формування здатності до лідерства в особистості, є навчальні заклади.

Ця стаття присвячена проблемі формування здатності до лідерства у майбутніх офіцерів-прикордонників. Соціальній спільноті офіцерів при-

кордонної служби притаманні свої соціокультурні та психологічні особливості, зумовлені специфікою їхньої професійної діяльності. Офіцери-прикордонники обіймають управлінські посади, що передбачає сформованість відповідних професійно-особистісних якостей: вплив на інших людей, вміння згуртовувати персонал у прикордонному колективі, вміння приймати рішення та нести за них відповідальність, вміння налагоджувати комунікацію без втрати свого соціального статусу. Зазначені характеристики відображають зміст лідерства в сучасному суспільстві.

Професійна підготовка у прикордонній службі здійснюється у Національній академії Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ). Слід зауважити, що зміст професійної підготовки, а також рівень професійної компетентності науково-педагогічних працівників НАДПСУ уможливають процес формування в майбутніх офіцерів здатності до лідерства. Однак варто проаналізувати проблему формування згаданої вище здатності як педагогічної проблеми. Це означає, що педагогіка як універсальна наука, яка поєднує знання із різних наукових галузей, використовує широкий спектр інструментів для формування здатності до лідерства в особистості.

Педагогічні наукові джерела пропонують чимало праць з питань формування здатності до лідерства в особистості. Більшість із них належать до галузі виховання, менша частка – до галузі дидактики.

Українська вчена Н. Семченко [15] є автором низки наукових праць, присвячених педагогічним умовам формування лідерських якостей особистості. Дослідниця Н. Мараховська [7] вивчала формування лідерських якостей у майбутніх фахівців освітньої сфери. В. Ягоднікова займалася опрацюванням процесу формування зазначених якостей в учнів старших класів [18].

За результатами аналізу зарубіжних наукових джерел було з'ясовано, що проблема лідерства і формування здатності до лідерства представлена у бізнес-мотиваційній літературі з питань менеджменту, маркетингу. Західні джерела з цієї проблеми здебільшого написані як презентація власного досвіду конкретного управлінця, власника компанії або маркетолога. Жодних рекомендацій методичного або педагогічного змісту такі джерела не пропонують, тому ми звернулися лише до вітчизняних наукових джерел.

Наукова педагогічна думка в Україні здебільшого представлена працями з проблем патріотичного виховання, що пояснюється історичними особливостями формування України як незалежної держави у світовій спільноті, з проблем формування загальних і професійних компетентностей.

Прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення. Відомство

виконує фундаментальні функції у суспільстві, а тому є одним із ключових соціальних інститутів. Стрімкий розвиток сучасного суспільства вимагає проведення певних реформ у прикордонній службі, що дотичні до управлінської, технологічної та соціально-економічної людської діяльності. Це означає, що сформовано попит на нову особистість офіцера-прикордонника, здатного до швидкої адаптації, вирішення нестандартних ситуацій, саморозвитку та самовдосконалення, до ефектвної взаємодії, переконання оточуючих щодо певної позиції, виконання управлінських та організаторських завдань. Подані вище характеристики зумовлюють необхідність дослідження здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до лідерства.

Категорія «лідерство» є багатофункціональною, тому має кілька визначень зі своїм змістом істотних ознак. Вони відображають широкий спектр явищ, пов'язаних із владою, впливом на соціальні спільноти (колективи). Поняття «лідерство» виникло у повсякденній мові, потім було перенесено у наукову сферу. В подальшому залежно від інтересів дослідження у змісті поняття «лідерство» представляли різні ознаки, що призвело до відсутності єдиного визначення цього поняття.

Аналіз наукової літератури дав змогу виділити окремі підходи щодо розкриття змісту поняття «лідерство»: лідерство виступає різновидом влади; лідерство є управлінським явищем; лідерство як здатність впливу на інших людей. Варто звернути уваги на ті дослідження, в яких з метою точного визначення поняття «лідерство» розкрито його об'єктивну та суб'єктивну сторони.

Об'єктивна сторона лідерства полягає у тому, що воно базується на потребах складної соціальної ієрархії. Будь-яка соціальна спільнота або інститут мають власну структуру, яка здебільшого потребує певної організації, впорядкування поведінки, розподілу функціональних ролей. Перераховані процеси управління, організації та впорядкування можливі завдяки існуванню лідера. Суб'єктивною стороною лідерства виступають особистісні якості лідера.

Основи концентрації лідерства у соціальних спільнотах є різними, уніфікованих способів появи лідера не існує. Попри це, у науковій літературі сформувалося кілька теорій лідерства, положення яких спрямовані на пояснення способів концентрації лідерства у суспільстві: *харизматична теорія* пояснює лідерство як особливий набір якостей лідера, що спонукають інших до продуктивнішого виконання своїх дій; згідно з теорією лідером не можливо стати, тобто лідерські якості є вродженими; *синтетична теорія* позиціонує лідерство як процес організації міжособистісної взаємодії та управління лідером цим процесом, тобто лідерство є результатом спільної діяльності людей; *ситуаційна теорія* розглядає лідерство як резуль-

тат ситуаційних факторів і відповідність між цими ситуаціями та лідером; *біхевіористична теорія* зосереджена на поведінковій теорії, тобто основна увага приділяється діяльності й діям особи, а не психічним характеристикам чи внутрішньому стану; згідно із теорією лідером можна стати через навчання, спостереження, діяльність; *транзакційна теорія* заснована на аналізі взаємної вигоди від стосунків між лідером і послідовниками, на отриманні вигоди або ресурсів послідовниками від лідера та відсутності в них глибинної внутрішньої мотивації; *трансформаційна теорія* сконцентрована на відвертій прихильності до лідера та глибинній внутрішній мотивації; *теорія впливу* виступає як чергова спроба проаналізувати владу особистості не на основі певної посади, а особистих якостей, форм поведінки [20].

У педагогіці вивченню лідерства присвячені праці Н. Мараховської [6], А. Мітлоша [8], О. Пономарьова [11], А. Романовського [14], Н. Семченка [15].

Педагогічна думка в Україні здебільшого представлена працями з проблем патріотичного виховання, що пояснюється історичними особливостями формування України як незалежної держави у світовій спільноті, з проблем формування загальних і професійних компетентностей. Серед наукових праць із проблеми здатності до лідерства у майбутніх офіцерів-прикордонників можна виділити праці Н. Агаєва [12], О. Войтюк [3], О. Маковського [6], Б. Ратича [13].

Поліфункціональність поняття «лідерство» вплинула на формування концепцій, теорій і підходів, предметом вивчення яких виступають лідерські якості, особистість лідера, типи лідерства, здатність до лідерства як складник професійної компетентності фахівця. Інтерес до лідерства та спроби пояснити цей соціальний феномен призвели до того, що у науці сформовано кілька теоретичних підходів.

Висновки. Проведення та узагальнення теоретичних основ проблеми здатності до лідерства у наукових дослідженнях дало змогу виокремити основні концепції та теорії лідерства, визначити значення лідерства у суспільстві та роль лідера в окремих соціальних групах.

Подальшими перспективами наукових напрямів дослідження можуть бути уточнення сутності, змісту та структури здатності до лідерства майбутніх офіцерів-прикордонників, виділення педагогічних умов формування лідерства у майбутніх офіцерів-прикордонників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ахундова А. Проблеми політичного лідерства. *Гілея* : науковий вісник. 2012. Вип. 58. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_58/Gileya58/P8_doc.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

2. Біленко С.С. Сутність і специфіка інституту політичного лідерства в сучасному українському політичному просторі : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Одеса, 2004. 16 с.
3. Войтюк О., Ваколюк Т. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей курсантів-прикордонників під час навчання іноземної мови. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 3. С. 40–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnparv_pn_2016_3_6 (дата звернення: 20.09.2020).
4. Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ, 2007. 18 с.
5. Карлоф Б., Седерберг С. Вызов лидеров: пер. со швед. Москва : Изд-во «Дело», 1996. 352 с.
6. Маковський О.К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів : автореф. дис. канд. пед. наук: 20.02.02. НАПВУ. Хмельницький, 2002. 18 с.
7. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх вчителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2009. 22 с.
8. Мітлош А.В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2007. 24 с.
9. Осипова С.А. Сучасні тенденції формування інституту політичного лідерства та їхній вияв в Україні : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Одеса, 2006. 16 с.
10. Пахарев А.Д. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становище : автореф. дис. д-ра. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». Київ, 2003. 32 с.
11. Пономарьов О.С. Феномен лідерства в контексті суспільних потреб. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4. 2015. С. 11–19.
12. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів : методичний посібник / Агаєв Н.А. та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2014. 209 с.
13. Ратич Б.Я. Історична ретроспектива поглядів на роль лідерів у військовому колективі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні та психологічні науки. 2015. № 1. С. 173–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnparv_ppn_2015_1_16 (дата звернення: 03.09.2020).
14. Романовский А.Г., Михайличенко В.Е., Грень Л.Н. Педагогіка лідерства : монографія. Харків : ФЛП Бровин А.В. 2018. 500 с.
15. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх вчителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2005. 23 с.
16. Финдельман Г.Н. Характерные черты лидера в менеджменте. URL: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm123.html> (дата звернення: 26.05.2006).
17. Шурко О., Новик А. Формування іміджу авторитетного лідера в сучасних умовах. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2010. Вип. 22. С. 100–105.
18. Шоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Л., 2006. 21 с.
19. Marvin Bower Developing leaders in a business. URL: http://www.mckinseyquarterly.com/Governance/Leadership/Developing_leaders_in_a_business_237 (дата звернення: 16.09.2020).
20. Stogdill R. Handbook of Leadership: a survey of theory and research. New-York : Free Press, 1974. 613 p.
21. Hsieh Tsun-yan, Yik Sara. Leadership as the starting point of strategy. URL: http://www.mckinseyquarterly.com/Strategy/Strategy_in_Practice. February, 2005 (дата звернення: 25.09.2020).
22. Yukl G. An evaluation of conceptual weaknesses in transformational and charismatic leadership theories. *The Leadership Quarterly*. 1999. № 10(2). P. 285–305.